

İZMİR KÜLTÜR SANAT VE EĞİTİM VAKFI (İKSEV)

**BİRİNCİ ULUSAL KÜLTÜR KONGRESİ
"DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ VE GLOBALLEŞME"
3 - 5 Kasım 1997
İZMİR**

DİN-KÜLTÜR İLİŞKİLERİ

ANADOLU'DA TARİH BOYUNCA DİN ve DEVLET

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL

Arkeolog - Ege Kültür Vakfı Başkanı

nikelilerin ortaya koyduğu bir inanç türü olmuştur. Böyle olmakla birlikte Musevi dini fazla yayılmamış, Hristiyan dininin ortaya çıkışına değin Mısır'da ve Mezopotamya'da insan kılıklı çok tanrılı inanç egemen olmaya devam etmiştir.

Anadolu'da Tarih Öncesi Çağlarda Din (İ.Ö. 7000 - 3000)

Neolitik (taş çağı) ve Kalkolitik (maden-taş-çağı) dönemlerinde (İ.Ö. 7000-3000) Anadolu halkları gök taşlarına olduğu gibi hayvan ve insan kılıklı tanrılara ve özellikle Toprak Ana'ya tapıyorlardı.

Neolitik ve Kalkolitik dönemlerdeki inanç türü Anadolu'da Erken Tunç Çağı boyunca da (İ.Ö. 3000 - 2500) devam etmiştir.

Anadolu'da Hattiler Döneminde Din (İ.Ö. 2500 - 1750)

Bu dönemde Anadolu halkları antropomorf yani insan kılıklı tanrılara tapıyorlardı. Her men her birinin adını bildiğimiz Hatti tanrıları, Hitit Uygarlığı üzerinde de egemen olmuşlardır.

Anadolu'da Hititler Döneminde Din (İ.Ö. 1750 - 1100)

İ.Ö. 2200 - 2000 yıllarında Anadolu'ya göç eden Avrupa kökenli Hititlerin tanrıları hayvan kılıklı idi. Ancak yarımadaya yerleştikten sonra Hattilerin ve Mezopotamyalıların insan kılıklı tanrılarını benimsediler.

Hitit devletinin (İ.Ö. 1750-1100) federaal düzende olması, onun din konusunda hoşgörülü bir davranışta bulunmasını gerekli kılmıştır. Hititler Anadolu'da daha sonra Hellen ve Roma çağlarında gördüğümüz synkretizm yöntemine, yani yabancı dinleri birbirleriyle kaynaştırma tutumuna başvurarak inanç dünyasını federatif bir anlayış içinde bütünlüğe ulaştırmanın yolunu bulmuştur. Büyük ölçüde Mezopotamya tanrılarının etkisiyle meydana çıkan din, Hitit Krallarının en önemli egemenlik aracıydı. Hitit yazılı kaynaklarında Hatti (yani Hitit) Ülkesinde bin gök tanrısından söz edilir. Nitekim Hattuşa başkentinin planına bir göz gezdirirsek görürüz ki büyük kale dışındaki bütün alan baştan aşağı kutsal yapılarla doludur. Bunlardan en büyük tapınak kentin kuzeyinde, ayrıca yedi büyük tapınak kentin güneyinde, onların da güneyinde ise iki düzineyi aşan küçük tapınak yer almaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Hattuşa şehrinde özünde bütün Hitit İmparatorluğu'nu temsil eden beyliklerin tapınakları ve

rahiplerin evleri yer alıyordu. Böylece Hattuşa kenti halkın oturduğu değil, tapınakların ve rahiplerin yer aldığı dinsel bir merkezden oluşuyordu.

Anadolu'da Hellen Döneminde Din (İ.Ö. 1050 - 30)

İlias destanı ile Hesiodos'un Theogonia'sın; yani tanrıların doğuşunu okumuş olanlar Hellen dini ve onu anlatan Hellen mitolojisi konusunda yeterli bilgi edinmişlerdir. Hellenlerde din, aristokrat sınıfın yaratısıdır. İlias'taki kahramanların hepsi ünlü ailelerden gelmez. Gerçekten bir kralın yanbaşında yaşayan soylular baş tanrı Zeus'un emrinde olan tanrıları anımsatırlar.

Büyük ölçüde Mısır ve Mezopotmya dinlerinin etkisiyle oluşturulan Hellen inancı antropomorftur; yani tanrılar insan kılığındadır ve insanlar gibi güzel ve kötü işler yaparlar, sözelimi Zeus yaman çapkındır. Karısı Hera'yı sık sık aldatır. Hera'nın Zeus'la kavga etmesi gibi tanrılar da birbirleriyle çok kez zıt duruma düşerler. Soylular meclisinde ileri gelenlerden bazılarının birbirleriyle dalaşmaları gibi... Tanrılardan biri bazen Zeus'a bile karşı çıkabilir (soylulardan birinin krala ters düşmesi gibi). Ancak son söz Zeus'undur. Yani soylular meclisinde son sözün kralda oluşu gibi... Tanrıların insanlardan biricik farkı, ölümsüz oluşlarıdır.

Hellenlerde ayrıca orta ve fakir sınıf halkının taptığı ve dağlarda, ormanlarda büyük coşkularla düzenlenen bir inanç türü de mevcuttur. Tanrı kadın Kybele'nin öncülük ettiği bu tür inançlar Hristiyanlığın ortaya çıkmasına değin Anadolu'nun aydın olmayan halk katmanları arasında egemen olmuştur.

Akılcı ve Gerçekçi Dünya Görüşünün Ortaya Çıkışı

En eski dönemlerden beri dinsel kurallara, ilkel düşüncelere dayalı yaşam biçimi yerine İ.Ö. 650 tarihlerinde Ege'de yeni bir dünya görüşünün ortaya çıktığını görüyoruz. Objektif yöntem ve özgür düşünceye bağlı Ege filozofları tarihte ilk defa olmak üzere Mısır ve Mezopotamya'nın bilgisini bilime, astrolojisini astronomiye, üfürükçülük ve muskacılığı deneyimli tıp bilimine dönüştürdüler. Miletoslu Thales (İ.Ö. 636-546) özgür düşünceye dayalı yöntemle İ.Ö. 25 Mayıs 585 tarihinde olagelen güneş tutulmasını tarihte ilk defa olmak üzere önceden hesapladı. Efesli Herakleitos (İ.Ö. 550 - 480) doğanın her an değiştiğini gören ve bunu belirgin bir biçimde dile getiren düşünürdür. "Panta rei" (Her şey akar) deyişi ile bunu belirgin bir

biçimde ortaya koymuştur. Urlalı Anaksagoras (İ.Ö. 500 - 428) dünyada ve evrende hiçbir şeyin yeniden doğmadığını, her şeyin kendiliğinden var olduğunu vurgular. Böylece Anaksagoras, Avrupalı aydınlanma devri filozoflarının görüşlerini daha o zaman dile getirmiş bulunmaktadır.

Hellenler dünya tarihinde insana, insanlığa ve insan haklarına saygı ve önem gösteren ilk ulus olmuştur. Trakyalı Protagoras (İ.Ö. 485-415) Hellenlerin bu eşsiz özelliğini "anthropos metron panton" (insan her şeyin ölçüsü) deyişi ile çok anlamlı ve etkileyici bir biçimde dile getirmiş ve bu sözü ile ün kazanmıştır.

Buraya kadar sıraladığımız akılcı ve gerçekçi ilkeler, dünyada ilk defa İ.Ö. 6. ve 5. yüzyılda Ege'de çalışan doğa filozoflarının ortaya koyduğu yepyeni bir dünya görüşüdür.

Ne var ki Egeli doğa filozoflarının akılcı dünya görüşü Atina halkı üzerinde etkili olmadı; çünkü çok tanrılı Hellen dininin insancıl yapısına karşın, halkın üzerindeki etkisi çok güçlüydü. Atina'daki Akropolis İ.Ö. 6. ve 5. yüzyıllar boyunca yalnızca tapınakların yer aldığı bir kutsal tepeydi; tıpkı yukarıda sözünü ettiğimiz Hattuşaş gibi. Bu yüzden Hellen tanrılarının insanlar gibi yanlış yapmaları, günah işlemelerini görerek dinsel inançlarının pek güçlü olmadığı kanaatine varmak yanlış olur. Nitekim yukarıda andığımız Urlalı doğa filozofu Anaksagoras ve Trakyalı doğa filozofu Protagoras'ın Atina'da buldukları sırada Hellen dinini eleştirmiş olmaları ve şehri terk etmek zorunda kalmaları çok ilgi çekicidir. Bu, dünya tarihinde ilk defa olmak üzere idarecilerini topraktan yapılmış oy pusulalarıyla seçen, yani demokratik düzeye ulaşmış halkın bile dine bağlı olduğunun belirgin bir göstergesidir. Hele büyük filozof Sokrates'in adları geçen iki Egeli filozof'un etkisi altında Hellen dinini eleştirdiği iddiasıyla zehirli şerbet içirilerek ölüme mahkum edilmesi, Atina halkının ne denli dinsel inançlarına bağlı olduğunu ortaya koyar. İnsanoğlu yüksek düzeye ulaştığı zaman bile duygunun tutsağı olmaktadır.

Hellenlerde Dinsel Düşüncenin Gücünü Yitirmesi

Büyük İskender'in Anadolu'yu Perslerin işgalinden kurtarması sonunda Hellenistik Dönem'de, özellikle İ.Ö. 2. yüzyılın başından beri dinsel yapıların önemini yitirdiğini görüyoruz. Halk topluluklarını eğiten gymnasionların sayı bakımından artması, özellikle spor hareketlerinin yapıldığı stadyumların çoğalması, tiyatro alanlarında halk komedyasının güç ka-

zanması ve İskenderiye'de bilginlerin oluşturduğu bir bilimsel merkezin oluşması, din alanında bir zayıflamanın ortaya çıktığını gösterir. Artık büyük tapınaklar yerine büyük gymnasiumlar, büyük açık hava tiyatroları, odeonlar ve stadyumlar yer almaktadır. Böylece Hellas, yani antik çağ Yunanistan'ı ve Anadolu'daki devlet idaresi dinsel kaygılardan ve ilkelerden büyük ölçüde sıyrılmış olarak akılcı ve gerçekçi bir tutum içine girmiş bulunmaktadır.

Roma Dönemi'nde Anadolu'da Din

Bu dönemde de din, eskisi gibi birinci derecede bir güç olmamakla birlikte, insanoğlunun başvurduğu kutsal özlemi besleyen bir güçtü. Bu nedenle Roma Dönemi'nde de din siyasetin ve ticaretin aracı olmuştur.

Peygamber İsa'nın Kurduğu Hristiyanlık Dini

Peygamber İsa'nın kurduğu Hristiyanlık dini, ortaya çıkışından çok sonra İmparator Theodosius (İ.S. 378-395) zamanında bütün Anadolu'ya yayılmıştır. O tarihten itibaren Bizans İmparatorluğu Hristiyanlık dinine göre yönetilmiştir. Bu bağlamda Hellenistik devirde büyük rol oynayan sivil yapıların yerini yine dinsel binalar almıştır. Örneğin, İ.S. 394 tarihinde Olimpiyat oyunlarına son verilmiştir.

Hristiyanlık daha sonra bütün Avrupa'nın taptığı din olmuş ve 15. yüzyıla, Rönesans atılımının gerçekleşmesi tarihine değin, yüzyıllarca egemen olmuş ve devletlerin idaresinde büyük rol oynamıştır. Batı uygarlığının karanlık çağı olan bu evrede Avrupa ilkel bir yaşam sürmüştür. Ancak Rönesans hareketinin ardından engizisyon baskılarına rağmen din reformunun gerçekleştirilmesi ve 18. yüzyılda aydınlanma çağının yaşanmasıyla Avrupa din ve devleti birbirinden ayırarak bugün laik dediğimiz hedefe ulaşmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Din ve Devlet

İ.S. 9. yüzyılın ilk yarısında Mezopotamya'ya, Mısır'a göç eden ve 1071'den sonra Anadolu'ya yerleşen Türkler, İslam dinini benimsemişlerdir. Büyük Selçuklular döneminde (İ.S. 1040 - 1157), Anadolu Selçukluları Çağında (İ.S. 1077 - 1308) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş evresinde (İ.S. 1299 - 1568), Türkler medreselerde din eğitimi yanında matematik, geometri ve astronomi bilimlerini de öğrenmekteydiler. II. Mehmed 15.

yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u önemli bir bilim kenti düzeyine ulaştırmıştır. Fatih'in bir araya topladığı Ali Kuşçu, Sinan Paşa, Molla Lütfü gibi bilimadamları matematik ve astronomide çağlarının en önde gelen araştırmacılarıydılar. Yine İstanbul'da büyük bilimadamı Ta-kiyüddin 16. yüzyılın üçüncü dördlüğünde kurduğu büyük rasathanede o günlerin en ileri ge-len aletleri ile gökyüzünü inceliyor, yetiştirdiği araştırmacılarla Batılı astronomlarla atbaşı gidiyordu. Böylece din ve bilim yan yana yürütülüyordu.

Ancak 17. yüzyıla birlikte medreselerde fen bilimlerinin yer almaması, Avrupa'da bilim ve felsefe alanında ulaşılan düzeyden Osmanlı İmparatorluğu'nun habersiz kalması, şeriat ve irticanın ön plana çıkmasıyla Türkiye'de din, şeyhlerin, tarikatların, zaviyelerin ve çeşitli çıkar çevrelerinin tutsağı olmuş ve Türkiye Atatürk dönemine kadar 300 yılı aşkın bir süre boyunca çağdaş dünyaya ayak uydurmakdan yoksun kalmıştır.

Özet olarak diyebiliriz ki insanoğlu genellikle dinsel kurallara uymak gereksinimini duy-maktadır. Bu nedenle bireylerin dinsel yaşamlarına saygı göstermemiz insan hakları gereğidir. Buna karşılık dinsel inanışların devlet, siyaset ve ticaret işlerine karıştırılmasına ke-sinlikle karşı çıkmamız ulusal görevimizdir.